

SÁNTA GÁBOR

„A nemzeti élet mappája – könyvekből összerakva”

MIKSZÁTH ÉS A MAGYAR REGÉNYÍRÓK KÉPES KIADÁSA

1. „Előszavakra vagyok születve”

„Addig-addig vergődtem a különböző genre-k közt, hogy melyikre volna valami talentumom, míg végre kisült, hogy az »előszavakra« vagyok születve. Eleinte nagy röstelkedve írtam egyet-kettőt, mert nem tartottam magam elég öregnek az ajánló szerepére, a közönség pedig nem tarthat elég tekintélyesnek, de végre mindenbe bele szokik az ember, most már olyan pompásan játszom a veteránt és tekintélyest, mintha gyermekkorom óta mindig ezt csináltam volna. Népszerűségem e nemben kezdett tőpontra érni. Mindenki velem íratva az előszót” – állapította meg éppen egy előszóban Mikszáth Kálmán 1890 őszén.¹

Az országosan ismertté váló Mikszáth a nyolcvanas években egyre-másra kapta a felkéréseket, hogy fogalmazzon bevezetőt valamely kezdő író köteté elé. A századvég népszerű íróőnének, Bogdanovich Krisztinának első könyvéhez, *Az én kis világomhoz* írt ajánló sorok, vagy Gárdonyi Géza *Figurák* című novellás kötetének Mikszáth-előszava megtiszteltetést jelentett a szerzőknek, ugyanakkor a közönség és a kritikusok figyelmét is biztosította számukra.

Mikszáth Kálmán neve mindinkább védjeggyé vált.

A Singer és Wolfner könyvkiadó vállalat nyilván elsősorban ezt tartotta szem előtt, amikor az induló *Almanach* szerkesztői feladatát 1887-ben a neves íróra bízta. Mikszáth közel negyed századon át írta bevezetőit az *Almanachok* elé; voltaképpen ezeknek tulajdonítható, hogy az évkönyv-sorozat a századforduló egyik legsikeresebb kiadói vállalkozása lett. Az olvasók a kiadványt hamar Mikszáth nevével azonosították. Az első esztendők nagy visszhangot kiváltó *Almanach*-előszói a parlamenti karcolatokhoz hasonló, zajos sikert hoztak számára. Minden bizonnyal erre gondolhatott, amikor azt írta – a rá jellemző malíciával –, hogy úgy tűnik, „előszavakra született”.

Mikszáthot néhány éven belül a „műfaj” klasszikusaként emlegették. A felkérések egy részét szívesen fogadta, ám szép számmal akadtak olyanok is, amelyektől idegenkedett. Életének utolsó húsz esztendejében sokan hasonló szerepet tulajdonítottak neki, mint amelyet fél évszázaddal korábban Vörösmarty Mihály töltött be a magyar irodalmi életben. Nemcsak a barátok keresték meg, nem csupán az albumok és könyvsorozatok kiadói szerették volna, ha nevét adja vállalkozásaikhoz, de sosem látott ismeretlenek is hozzá fordultak, miután hiába kilincseltek kézírataikkal. Míg Mikszáth előszói a különböző könyvkiadó cégek számára elsősorban a siker garanciáját jelentették, addig a kezdő írók, különösen a dilettánsok szinte kultikus tisztelettel *hittek* a Mikszáth-előszók mágikus erejében. Mintha sorsukat jobbra fordító amulettek lennének, úgy törekedtek megszerzésükre.

E rajongásnak jellemző, bár valószínűleg legszélsőségesebb példái azok a kétségbeesett hangú, már-már zsaroló levelek, amelyekkel egy Osszáthy Rósa János nevű író ostromolta 1909 tavaszán Mikszáthot. Ezek egyikében a nyomorgó úgy esdekel egy

Mikszáth-előszóért, mint aki biztos abban, hogy az akár csodákra is képes: „Ha a magyar humor atyamestere, a világirodalom koszorús regényírója meg nem szán, s nem ír művemhez *előszót*, családostul elpusztulok. Térdre borulva kérem, mentsen meg egy színmagyar családot az éhenhalástól!”²

Századunk elején a Franklin Társulat nyilván nem ezen okok miatt kérte fel Mikszáthot, hogy vállalja el egy új könyvsorozat szerkesztői feladatát. Az ország legnagyobb kiadóinak egyike – a Singer és Wolfner céghez hasonlóan – az anyagi siker zálogát láthatta abban, ha az író nemcsak nevét adja a tervezett kiadványokhoz, de éppen úgy, mint a rendkívül népszerű *Almanach*okat, bevezetőkkel is ellátja őket.

2. Az „irodalmi érintkezésektől megcsömörlöttem”

A *Magyar Regényírók Képes Kiadása* című sorozat hatvan kötete 1904 és 1912 között látott napvilágot. (A művek mindegyikét más-más művész illusztrálta!)

A 48 regényből Mikszáth végül is csak 29 elé írt bevezetőt. Ez azzal magyarázható, hogy a kiadó – külön-külön vagy egyazon kötetben – némely szerzőnek több művét is megjelentette, de csupán az elsőkhöz kért előszót, ugyanakkor Mikszáth Kálmánt halála is megakadályozta abban, hogy megírja mindegyiket. A hiányzó előszókat Schöpflin Aladár készítette el 1911–12-ben.

A Mikszáth Kálmán által szerkesztett és bevezetőkkel ellátott sorozat a magyar regény első száz esztendejéből kívánt reprezentatív áttekintést adni. A kiadó és Mikszáth harminchárom író munkáiból válogatott, amikor az előzetes listát összeállította. Versey Ferenc *Gróf Kaczaifalvi László avagy A természetes ember* című, először 1808-ban megjelent regénye a legkorábbi, Beniczkyné Bajza Lenke *Végzetes tévedése* pedig a legfrissebb a sorozatba szerkesztett művek közül; ez utóbbi az indulás évében látott napvilágot. (Az 1992-ben megjelentetett, sorozatzáró *Noszthy fiú esete Tóth Marival* című regénnyel nyilván Mikszáth Kálmán emléke előtt tisztelgett utóbb a Franklin Társulat.)

Mikszáth és a kiadó elsődleges célja nem az volt, hogy a magyar irodalom legjelentősebb alkotásait adja közre a *Magyar Regényírók Képes Kiadásában*. A lista elkészítésekor arra törekedtek, hogy a tervezett sorozatban azokat a szerzőket szerepeltessék, akik a tizenkilencedik századi magyar irodalom egy-egy korszakának *jellegetes* regényeit írták. Elsősorban nem a múlt század legmaradandóbb alkotásait kívánták egybeeszedni, sokkal inkább a magyar regény *történetének* bemutatására vállalkoztak. A sorozat összeállításakor ezért inkább azt mérlegelték az előző száz esztendő regényirodalmában, hogy az érdeklődőknek mit *érdemes* ismernie belőle, és nem aszerint, hogy mit *kell*.

„Egyebütt az ily regénygyűjtemény – figyelmeztet Mikszáth 1909-ben – pusztán mulattató olvasmányok tára, ez a mi gyűjteményünk egyszersmind a nemzeti élet *mappája* – könyvekből összerakva (...)”³ A *Magyar Regényírók Képes Kiadása* tehát térkép kívánt lenni mindazok számára, akik tájékozódni szerettek volna a magyar regényirodalom rengetegében. A sorozatnak e különleges szempont ad igazán jelentőséget.

Mikszáth nagy élvezettel látott a bevezetők megírásához. Munkakedvét csak fokozta, hogy ezúttal olyan szerzőkről kellett írnia, akik közül sokat maga is jól ismert, és akik olyan korban éltek, amely felé egyre nagyobb kedvvel fordult élete utolsó éveiben.

A sorozat elindítása idején Mikszáth már meglehetősen tájékozatlannak tűnik a kortárs magyar irodalomban. A legfiatalabb írók közül kevéssel állt kapcsolatban, műveiket nem olvasta. Az utolsó közelről is jól ismert fiatal szerző az a Papp Dániel lehetett, akit a századvégen éppen ő mutatott be saját lapjában, az *Országos Hírlapban*.

A nyolcvanas évek végén induló *Almanach* nemcsak a vitákra készítő előszók révén emelkedett ki az évkönyvek sokaságából, hanem novella-válogatása miatt is. Mikszáth – akkor még naprakész tájékozottságával – a kortárs szerzők legjobbjainak írásaiból szerkesztette *Almanach*-ját. Bródy Sándor, Petelei István, Gozdsu Elek és Gárdonyi Géza munkái a kezdetektől biztosítják válogatása színvonalát. Mikszáth a kilencvenes évek végén azonban elbizonytalanodni látszik. Előszó-írói kedve alábbhagy, a század utolsó éveiben az *Almanach*ok irodalmi része is egyre szintelenebb; az akkori-ban feltűnt tehetségek novellái csak elvétve szerepelnek bennük. Nyilván e kortársaitól való, sajátos elszigetelődésére célozhatott, amikor élete végén azt írta egy levélben valakinek, hogy „...nekem úgyszólván semmi összeköttetésem nincs az írókkal és kiadókkal. Ez egy kicsit furcsának tetszhetik Ön előtt, de így van. Én már egy évtizede nem voltam semmiféle redakcióban (azon egy évet kivéve, míg magamnak volt lapom), s író, kiadóféle emberekkel már évek óta nem érintkeztem. Ha írok, telefonon üzenek a szerkesztőségi szolgának – s e szolgán kívül tíz év óta más személyiséggel nem beszéltem, sem élőszóval, sem írásban. Már ti. az irodalmi köröket érte. Mert egyébként elég jól érzem magam, s pajtáskodó ember vagyok a politikusok közt. *Irodalmi érintkezésektől azonban régen megcsömöröttem.*”⁴

Századunk elején Mikszáth újból kedvet kapott az előszó-íráshoz; az *Almanach*ok elé ekkoriban írt, eseményszámba menő bevezetői az első években megjelenteket idézik. Az évkönyvek irodalmi része Mikszáth utolsó éveiben ismét az évi novella-termés legjavának gyűjteménye, de ezek összeállításában az író már vajmi kevés szerepet játszhatott. (Úgy gondolom, ekkoriban az *Almanach*okat valójában a kiadó páros egyike, Wolfner József, és/vagy annak fia, Farkas Pál szerkesztette.)

3. „Az olvasók nevében írunk e helyen”

Pályája során Mikszáth Kálmán kevés érdeklődést mutatott az irodalomtörténet-írás iránt. Az efféle szándékkal írt legjelentősebb vállalkozása az a Jókai-életrajz, amelynek elkészítésére éppen a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* elindítása idején, vagyis 1904-ben szánta el magát. Akár az is elképzelhető, hogy ez az elhatározás ösztönözte a bevezetők megírásának elvállalására, akár az is, hogy éppenséggel fordítva, azok fogalmazása közben kapott kedvet ahhoz, hogy hozzákezdjen elhunyt Mestere biográfijához.

Akár így, akár úgy történt is, mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy Mikszáth a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* bevezetőit és a Jókai-életrajzot hasonló elképzelések szerint írta meg. Elgondolkodtató, hogy alapjaiban már Jókai Mór nekrológiájában feltűnik az az értékrend, amelynek elemei a sorozat bevezetőiben bukkannak majd fel. A Franklin Társulat legolvasottabb lapjában, a *Vasárnapi Újságban* eredetileg megjelentetett búcsúbeszédében Mikszáth úgy vélekedik, hogy Jókai életművének mérlegelésekor legelőször is azt kell figyelembe venni, hogy „mi volt a magyar elbeszélés, midőn a szép, szőke fürtű komáromi ifjú megszólalt az ő eredeti magyar zamatú hangján? Jó magvas koponyák hiszen akkor is akadtak; a vaskos, nehézkes Kemény Zsigmond báróban volt mélység, pszichológia és analízáló erő, Eötvös József irányregényeiben a sok szentimentalizmus sok gondolattal vegyült (valóságos vesevelővel), de Eötvös is inkább volt politikus filozóf és államférfi, mint elbeszélő. Jósika Scott WALTER utánozta, és rontotta egy kissé a magyar nyelvet, Kuthy dolgai a jól meg nem szántott földet fölvert dudvák és bozótok. Degré regényei franciáskodó limonádék, de se a cukor, se a limonádé nem elegendő benne. Eleven húsból és vérből való alakokat senki se tud beállí-

tani. S ekkor jön ez a titán krózsusi gazdagságával!”⁵ Ahhoz azonban, hogy ennek mi-benléte érdemben is értékelhető lehessen, Mikszáth szerint ismerni kellene Jókai elő-deinek, kortársainak és az ő jelentkezése után feltűnteknek regényeit. Szembetűnő, hogy a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* Mikszáth által szerkesztett sorozata éppen abban az időben indul el, amikor ő is, és mások is gyakran hangoztatják, hogy Jókai műveinek vizsgálatához a viszonyítási pontok nélkülözhetetlenek!

Az 1904-ben publikálni kezdett sorozat bevezetőiben Mikszáth vigyázott arra, nehogy belemenjen a szereptévesztés zsákutcájába; nem akart botcsinálta irodalomtörténéssznek látszani. Ezért a kiválasztott szerzők irodalomtörténeti jelentőségének meg-fogalmazására és műveinek értékelésére eleve nem is törekedett. (Szemben a képzett Schöpflin Aladárral, akinek bevezetői figyelemre méltó elemzések.) Mikszáth *életrajzokat* mellékelte a regényekhez; maga is így nevezi bevezetőit. Ezek megfogalmazásakor abból indult ki, hogy a sorozat regényeinek szerzői jórészt ismeretlenek az olvasók előtt, így ahhoz, hogy érdeklődéssel fogadják a műveket, íróikat is célszerű bemutatni. Bevezetőiben Mikszáth ezért elsősorban a szerzők életéről beszélt, és nem az életmű-ekről. (Schöpflin viszont inkább az utóbbira vállalkozott.)

E néhány oldalnyi Mikszáth-bevezetők műfaja voltaképpen a *rajz*. Mikszáth egy alkalommal maga is így nevezi bevezetőjét, amikor így kezdi: „Rajz egy életről, amely még a delet sem érte el! Mintha egy jelenetes képet akarnék bemutatni, amelynek a fele el van takarva, és azt kérdeném: jól van-e megpingálva?”⁶

„Mikszáth legsajátosabb és legjobban sikerült műfaja a *rajz* – állapítja meg Mezei József. – Élményeinek szerencsés, adekvát formája. (...) Mikszáth sietős *vázlatokat* rajzol, emlékeztetőül, egy-egy vonal, szín, mosoly, könny, mozdulat, mintha nem is akarna mást, mint építőelemeket raktározni egy majdani nagy műhöz. (...) A vázlatok rajztanulmányok egy-egy karakterisztikus vonal, érdekes mozdulat, jellemző kompozíció kiemelésére. A rajz: egyszerűsített, lényegre koncentrált kép. Lemeztelenített festmény vagy szobor. A rajz-forma Mikszáthban a rejtőzködő analitikust leplezi le.”⁷ Mikszáth a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* bevezetőiben efféle vázlatokat, egészen pontosan portré-vázlatokat készített a tizenkilencedik század magyar íróiról. Nem az életművek jelentőségét akarta méltatni előbeszédeiben, hanem élettörténetek bemutatására törekedett. Ezért ezek a szépíró tollával írt, alig néhány oldalnyi bevezetők valóban *élet-rajzok*. (Szemben az irodalomtörténész Schöpflin Aladár többnyire kétszer olyan hosszú, alapos tanulmányaival.)

Mikszáth e bevezetőkben tehát arra vállalkozott, amihez igazán értett, mégpedig úgy, hogy – ha már a szakemberével nem tudta – az olvasó szemével fordult kedvenc írói portréja felé. Erre gondolhatott, amikor egy alkalommal „mi, akik az olvasók nevében írunk e helyen” fordulattal vezette be egyik megállapítását.⁸ Mikszáth érdeklődése e tekintetben is találkozott a közönségével. A kortárs olvasó ugyanis előszeretettel lapozta fel valamely kedvence életrajzát és szívesen nézegette fényképeit; a folyóiratok szerkesztői igyekeztek is maximálisan eleget tenni a várakozásoknak.

Bevezetőiben Mikszáth kedvvel időzött az írók alakjainál és vonásainál, annak el-lenére, hogy a kiadó az arcképeket is a könyvekbe köttette. A szerkesztő azonban úgy érezhette, életük rajza hiányos lenne, ha nem térne ki portréjuk néhány meghatározó jellegzetességére. „Zömök, kis kövér papocska volt, bozontos szemöldökkel, bika fej-jel, kurta nyakkal. Egy idomtalan emberke, csak a szemei voltak szépek és lelkesen vilá-goló”, írja Csiky Gergelyről, míg a gyermek Vadnai Károlyt mint „nyomott körte képű, hirtelenszőke, sőt az igazat megmondva, veres hajú, világoskék szemű, csúnya”

fiúként mutatja be. Iványi Ödön ellenben Mikszáth szerint „a legszebb ifjak egyike volt, valóságos Antinousi alak”, akárcsak Justh Zsigmond, ez a „törekeny, bágyadt, hirtelenszőke ifjú, kinek ábrándos szemeiben mély tűz” égett. A fiatal Rákosi Jenőt „szikár, magas, csontos” ifjúként ábrázolja, akin semmi különös nincs, „csak az, hogy az egyik szeme örökké be van hunyva”. Mikszáth képzeletében Nagy Ignác olyan emberként él, aki „rút volt, mint egy faun”, míg a fiatal Bajza Lenkére mint a „legkáprázatosabb jelenségre”, Toldy Istvánra pedig mint olyan emberre emlékezik, aki „szép szál barna ifjú volt, hatalmas vállakkal, mint egy Herkules, fekete szemeiből izzó fény lövellt ki, izmait erő feszítette”. Mikszáth Tolnai Lajosra szintén úgy gondol, mint aki „robosztus, erős ember volt, csupa izom, csupa egészség. Nagy, túlságosan nagy, kerek fejében, melyből két, egymástól feltűnően messzire elhelyezett, apró rókaszem csillogott, egy egész világ forrt”.

Mikszáth e portrékban a bemutatott írókról jellegzetes vonásaik alapján fest képet; némelyik szinte karikatúra. (A múlt század irodalmában a karikatúra elválaszthatatlan rajz műfajától.) Bevezetéseivel Mikszáth olyan *album* elkészítésére törekedett, amelynek segítségével – összhangban a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* alapkoncepciójával – a sorozat megvásárlói a magyar regény tizenkilencedik századi történetének legfontosabb íróit ismerhetik meg.

Mikszáth azonban nemcsak az írók külsejét rajzolta meg, hanem jellemük és élet-történetük egy-egy fontosabbnak érzett részletét is bemutatta. Barátjáról, Vadnai Károlyról fontosnak érezte elmondani, hogy „mindenütt makacs, pedáns és szigorú maradt, amiért a bohém-világban filiszternek nevezték”, Gaál Józsefről viszont azt jegyezte le, hogy „vidám, megenni való fiatalember lett, csupa elevenség, tréfa és kedélyesség. Az egész országban híre támadt, mint »a legkedvesebb diskurátornak«. Mindenki szerette, ahol megjelent, felvillanyozta a társaságot. A nők is rajongtak érte, pedig nem volt csinos ember, mégis számos szerelmi kalandját mesélték”. Mikszáth szinte Gaál ikertestvéreként képzelte el Beöthy Lászlót, aki ugyancsak „víg, pajkos, előzékeny, megenni való, kedves ember volt, társalgásban szellemes, sziporkázó. Ahová belépett, a derűt hozta magával, az egész országnak jó pajtása”. Akárcsak Nagy Ignác, hiszen ő is „vidám, elégedett természetű ember volt, amellet jó pajtás, mikor a Csigában, az írók vacsoráló helyén megjelent, »dugóknak szörnyű pattogása vala« – jegyzi meg egy kortársa”.

Beniczkyné Bajza Lenkéről viszont Mikszáth jegyezte fel, hogy „élete egy szép út ebben a siralom völgyében, egy szép út, göröngyök nélkül való, mindvégig fölfelé visz, s ragyogó verőfény önti el. (...) Olyan volt ő, mintha nem is az anyja szülte volna, hanem Bajza gondolta volna ki”.

Mikszáth Tolnai Lajos pályáját azonban korántsem látja ennyire simának. Az író hányattatásait azzal magyarázza, hogy Tolnai „makacs, senkivel meg nem férő természet volt, melynek a tomboló harag az elementuma. Mint a kova, csak akkor adott szikrát, ha ütött vagy ütötték. (...) Amellet mézédés szavú, mosolygós ember volt, valóságos macskatermészet, hízeleg, de karmol”. Csiky Gergelyt is hasonlóan ismerte meg, olyannak, aki „férfias, vasakarátú ember volt, erős szenvedélyekkel. Gyűlölt és szeretett. Tudott akarni – azok közé tartozott, kik a könyökükkel is elég erősek maguknak utat vágni, – de hogy a könyökét használhatta volna, arra nem jutott ideje, mert ez a könyök éjjel-nappal oda van támasztva szinte szüntelenül az íróasztalhoz”.

Mikszáthot az írók természetének e kettőssége különösen foglalkoztatta. Gyakorta eltűnődött azon, hogy az írók egy része hogyan képes együtt élni személyiségük

markánsan körvonalazódó kétarcúságával. Miként tudnak egyszerre józan hétköznapi emberek és ugyanakkor lázas művészek is lenni? Fáy András például, aki a takarékpénztári tisztviselés mellett író is volt, akárcsak Baksay Sándor, a Duna-melléki püspök. (Mikszáth Papp Dániel regényének, *A rátótiaknak* megjelenésekor is ezen töpreng az *Országos Hírlapban*.)

A művész-személyiség e kettőssége olykor rémisztő módon elválhat egymástól. Mikszáth érzékelhetően megrendült, amikor Kemény Zsigmond életrajzában az író tragédiájáról kellett beszélnie. Kemény ugyanis pályája végén „fájdalom, egyre távolodott önmagától. A sok munka, az éjjelezés, a sok fekete kávé és a gyilkos magyar konyha kezdte őt apránként megőrölni. A paralysis progressiva belemélyítette karmait. A hatalmas koponya tompult a rászálló ködben és borulatban, míg végre üres lett. Lélek nélküli tekintettel fogadja ismerősei üdvözlését az utcákon, nagy, kidülledt, véres erekkel befuttatott szemeiben csak ritkán csillan meg, és egyre halványabban némi fény”.

Mikszáth szerint a művészeket különös érzékenység jellemzi; ez az a kereszt, amit mindegyikőjük cipel. Ezért azonban többnyire súlyos árat kell fizetniük. „Mert az írói világban még ritkább a boldogság, mint egyebütt – panasolja 1909-ben. – Másfajta ember boldog lehet, ha ő magának semmi baja nincs, s dolgai jól mennek, de az írónak az érzékeny lelkénél fogva a mások bajai is fájnak. Világfájdalom, melankólia vesz erőt e gyakorta abnormis természeteken, az élet sötét oldalainak festésébe azért merülnek el, de azok se mindig boldogok, akik felderítik az olvasót: mint ahogy a vídámán szökellő forrás gyakran éles, nagy sziklák közül tör ki, úgy serked ki a humor is nem egyszer fájdalmas sebek alul.”⁹

E megállapítás a kiábrándult, idős és egyre többet betegeskedő Mikszáth Kálmán vallomása. Nyilván ezzel is magyarázható, hogy miért bukkannak fel lépten-nyomon a századforduló „betegség-kultuszának” tézisei a *Magyar Regényírók Képes Kiadásához* írt bevezetőben. Azt ugyan Mikszáth sehol sem állítja, hogy kizárólag a testben és/vagy lélekben beteg művész alkothat igazán jelentőset, ám minden esetben nyomatékkal hangsúlyozza, ha valamelyik bemutatott író esetében „inspiráló” betegségről tud. Jókairól például azt írja, hogy „beteges fantáziájú fiúcska volt, aki félt az utcára is kimenni a szakállas zsidóktól és kecskéktől, és már mint gyermek mellén hordozta inge alatt a végrendeletét, melyben édesanyját kéri, hogy halála esetén boncoltassa fel, nehogy élve temessék el. Szülei aggódtak is emiatt, pedig talán éppen e fantáziája vitte oda, hogy most eltemetve is él, és végtelen időközön át élni fog”.

Mikszáth hasonló gondolatot fogalmazott meg a fiatalon elhunyt, tüdőbeteg Iványi Ödön és Justh Zsigmond pályaképeinek bemutatásakor is. „Az írók nem csak úgy lesznek, hogy a múzsa homlokon csókolja őket a bölcsőjükben – írja az előbbi életrajzában. – Másnak is megvan az a hatalma, nemcsak a múzsáknak. Maga a Halál is sokszor nevel írókat, mintegy belekényszeríti kiszemelt áldozatát, halálos betegségbe ejtve őt, a halhatatlanságba. Így lesz e csodálatos rendszerben, melyet világnak nevezünk, éppen a legrombolóbb erő közvetítője az alkotásnak. A halál csíráit magukban hordó emberek lelke az elmúlás előérzetének hangulatában megmártogatva megoldvad, megfinomodik. Nem tartozván az élni hagyottak közé, nem azonosak sem a céljaik, sem az örömeik, sem a szórakozásaik, ösztönszerűleg unják és elkerülik az egészséges társadalmat, saját énjüknek, contempláló filozófusokká vagy fantáziával dolgozó álmodozókká változnak. Könyveik közé húzódva e könyvekben élnek, vagy az emberi természetnek olthatatlan vágyával, rövidre szabott földi tartózkodásuknak nyomát

hagyni, mintegy küzdelemben a sietős végzettel, magok is könyveket írnak. Ilyen, betegség által érlelt író volt Iványi Ödön. Gyakori jelenség ez az irodalomtörténetekben. (Sokszor a púposság, sántaság, abnormális testalkat is beleavatkozik a pályacsinálásba.)”

Mikszáth szerint Justh Zsigmondot is a közeli elmúlás tudata készítette lázas alkotásra. „Ő pedig tüdőbeteg lévén, a saját vérét hányja, és álmodozván véget nem érő útján a tavaszi napfény nyomában, regényeket komponál, melyekbe a saját lelkét önti. (...) Mert hát míg ő tolla pengéjével a halhatatlanság barázdáit szántja, s életet ad a gondolatainak, addig a halál a villogó kaszapengéjével ott áll mögötte, és nem lehet többé őt lekérlelni. (...) A kis tollacska pengéje lázasan dolgozott – talán az a másik penge a háta mögött kergette.”

Mikszáth bevezetőinek ezek a találó, sokszor megrázó, gyakran lírai jellemrajzok a legélvezetesebb részei. Az író e téren érzi magát igazán elemében, mintegy igazolva Mezei József azon megfigyelését, hogy „a rajz-forma Mikszáthban a rejtőzködő analitikust leplezi le”. Mikszáth az írók között is a *különcöket* szereti. Annál nagyobb kedvvel rajzolja valamelyikük portréját, minél változatosabb, fordulatossabb és kalandosabb volt az élete. Láthatóan róluk tud igazán mesélni; életrajzukat részletesen, színesen, fordulatosan beszéli el, mintha valamelyik hőst mutatná be. Minél kevesebbet tud valakiről, vagy még élő kortársa az illető, és ezért óvatosan kell fogalmaznia, annál rövidebbek és semmitmondóbbak a regényeik elé írt bevezetők.

„A mostani írókkal már alig történik egyéb, csak az, hogy írnak”, állapítja meg Mikszáth Rákosi Viktorral kapcsolatban, amihez Herczeg Ferenc portré-vázlatában még azt is hozzát teszi – dőlt betűkkel! –, hogy „aminek a végét nem tudom, az elejét nem merem tudni”. E két életrajz terjedelme csak fele az amúgy is csupán néhány oldalnyi Mikszáth-bevezetőknek.

4. Az „utolsó titán” és a többiek

A *Magyar Regényírók Képes Kiadásában* közreadott könyvek sorszámai *nagyjából* követik az első megjelenések időrendjét. Azért csak „nagyjából”, mert abban az esetben, ha egy írónak több regényét is a sorozatba válogatta a szerkesztő, akkor azokat tömbösítette.

Az is a tudatos szerkesztői kompozíció jele, hogy Mikszáth a Jókai előtti magyar regényeket műfajtörténet, stílusirányzat, illetve világszemlélet alapján állította sorrendbe. (Mikszáth szerint a magyar próza történetét Jókai előttire és utánira kellene felosztani.) Számára mindez láthatóan sokkal fontosabb volt, mint a szigorúan vett időrend. Verseghy, Fáy és Gaál regényei után ezért Nagy Ignác és Kuthy műveit szerkesztette, holott Jósika Miklós regényei ezen utóbbi kettő előtt keletkeztek. Csakhogy amíg azokon a romantikus regényeken még kétségkívül érezhető az idegen minta hatása, addig Jósika nem minden munkájáról mondható el mindez egyértelműen, ráadásul ezekben itt-ott már a társadalmi vagy korrajz regények jellegzetességei is felbukkannak. Azok a jellemzők, amelyek a realista kezdeteket jelentő Eötvös- és Kemény-regényeknek már meghatározói.

Mikszáth Jókait a romantikus iskola betetőzőjének tekintette; az ő művei közül jelent meg a *Magyar Regényírók Képes Kiadásában* a legtöbb regény, szám szerint négy. (Jósika három, Kemény Zsigmond kettő, Eötvös József pedig egy regénnyel szerepel a sorozatban.)

A Jókai fellépését követő magyar regényirodalom bemutatásakor a szerkesztő többé-kevésbé időrend szerint állította egymás után a megjelentetett regényeket. Ettől

csak akkor tért el – miként ezt korábban már említettem –, amikor tömbösítette az ugyanazon szerzőtől közölt műveket. (*A Magyar Regényírók Képes Kiadása* a Jókai felépése után ismertté váló szerzők közül Vas Gerebentől, Pálffy Alberttól, Tolnai Lajostól, Justh Zsigmondtól és Herczeg Ferencről adott közre egynél több kötetet.)

Mikszáth a sorozat mindazon szerzői közül, akiknek megírta életrajzát, Jókai, Tolnai Lajos és Bródy Sándor műveit értékeli legjobbra e bevezetésekben.

Közülük is kétségtelenül Jókainak a magyar irodalomban betöltött szerepét tartja a legfontosabbnak. Mikszáth maga is a Jókai-kultusz mágikus szókészletéből kölcsönöz, amikor néhány hónappal korábban elhunyt Mestere rendkívüliségét próbálja érzékeltetni a minden bizonnyal hasonló hatás alatt álló olvasókkal. Mikszáth szerint Jókai a tizenkilencedik század utolsó „titanja” volt, akinek a *Magyar Regényírók Képes Kiadásában* először a legmaradandóbbnak tartott regényét jelentette meg. *Az új földesúr* „a Bach-világ persziflázsza, melyet olyan áhítattal, de sokkal nagyobb mohósággal olvasnak kunyhókban, palotákban és tanulószobákban, mint a Bibliát”. E regény elé írt bevezetésben Mikszáth Kálmán valóban szinte természetfölötti – félig isteni, félig emberi – lényként ábrázolja Jókait, akinek „mindenik regénye, kivált a közbülsők (mert a fiatakok és az akkor produktuma kiveendő írói ereje megítélésénél) tele vannak a lángelme ragyogásával, nyelvezetének pompájával, lelkének derűs játsziségalával”.

A másik méltányolt íróról, Tolnai Lajosról azt állapítja meg Mikszáth, hogy „mint elbeszélő egy kicsit nehézkes, de magvas, és a való élet komorabb színeinek rajzolója. A derültebb kicsinekhez nincs festéke. Mintha irigyelné alakjaitól a boldogságot, folytonos bajokba vezeti őket. Regényei lassan indulnak, úgyszólván egy kopár hegyen kell magát átküzdenie az olvasónak, míg végre a cselekményhez jut. S ez a hegy nem cukorból van, mint a Dickensé, melynek túlsó oldalán az Eldorádó tárul ki; kietlen hitvány világ a Tolnaié. Mély keserűséggel tölt el a benne található bűnök és aljasságok miatt. Sehol egy oázis, egy nyugvó pont, ahol a hánykódó lélek pihenést találna. De azért még mindig a megengedett határok közt mozog Tolnai. Történetei nem meglepőek, nem is nagyon érdekfeszítőek, de formásak, gondosan vannak megírva, stílusa kifejező, erőteljes, hatalmas. Olyan, mint az erős óbor. Limonádét nem árul. Maga mondja, hogy »nem ír az asszonyoknak és leányoknak, szeretetet ő tőlük nem vár«. Tudás, mélység és látás jellemzi. A jellemek sötétek, de az esztétikai törvények szerint vannak megépítve. Humora keserű, satírája nem ellenszenves, de végre a fanyar gyümölcsnek is vannak kedvelői, és jogosult, mert Isten napjától támad”.

Mikszáth szerint a jövő magyar regényirodalmának Bródy Sándor a nagy ígérete. Műveit lapozgatva „a palotát még nem látja a szem; de a palotának való anyag mind megvan. Gazdag színek, pompás ötletek, meglepő gondolatok, értékes megfigyelések és finom hangulatárnyalatok váltakoznak dolgozataiban”. Mikszáth Bródy Sándort olyan írónak tartja, aki „az igaznak úgyszólván erősebb barátja, mint a szépnek. S innen némi rokonsága Zoláékkkal. Tárgyait a mindennapi élet jelenségeiből szedi, de nem a kitaposott helyeken (hiszen az emberek nem szeretkeznek örökké, némelykor adót is fizetnek), oly csodálatos könnyűséggel, mint egy zsonglőr, aki kézelőből, valakinek a hajából vagy a kabátja hajtókájából kapkod ki tallérokat. Csak az egy Csehov vetekszik vele ebben az ismert újabb írók között, nem töri magát különös szövevények után, meglát egy ruhát poroló asszonyt az ámbituson, vagy lovát ütlegelő muzsikot az utcán, s megvan a téma; csakhogy Csehov leginkább az élet derült oldalait látja, sőt a sötéteket is bearanyozza humora aranyával, míg Bródy valósággal megfordított Csehov, ki a sötét, mogorva epizódokat keresi, s gúnyt és epét kever azokba, minden borús, komor

az ő kis rajzaiban, csak az izzó stílusa világít. Regényei (...) nem állnak a tökélynek olyan fokán, mint rajzai, mindamellett jobb regényeink közé tartoznak, mert mélység, sok megfigyelés és lélektanilag hibátlan fejlemény van bennök”.

Jókai Móron és Tolnai Lajoson kívül Mikszáth egyetlen kortársáról sem írt ennyi megbecsüléssel.

Herczeg Ferencet nem számítva, akit „kedvenc író”-jának nevez bevezetőjében, ahol azt írja róla, hogy „Herczeg még mindig fölfelé megy a pályán, s láttam őt magam alatt, magam mellett és látni vélem már fölöttem. (...) Apró rajzai a legbájosabb jou-jou-k e nemben. Ezekben szinte Csehov Antallal vetekedik”. E bevezetőben azonban már-már annyira dicséri Herczeg Ferencet, hogy könnyen elképzelhető, a konfliktusokba nem szívesen bocsátkozó Mikszáth így akart kibújni a barát értékelésének kényes feladata alól. Hogy valójában nem egészen arra gondolt, amit ténylegesen leírt, abból a látszólag jelentéktelen megjegyzéséből is gyanítható, amely szerint Herczeg „nem is tartozik talán a nagy írók közé (kikből öt-hat él egyszerre a földgolyó bison)”. Mindezt Mikszáth nem sokkal azután mondja, hogy Herczeg Ferencet önmaga fölé helyezi...

Mikszáth szerint a Pálffy Albert-regényeket „az anyák bátran adhatták serdülő lányaik kezébe. Ezek közül választottuk ki az *Esztike kisasszony professzorát*, mely a jelenkorból vett mesével az író összes kellemes tulajdonságait feltünteti.” Terjedelmében és a semmitmondás terén ennek az évekkel korábban elhunyt szerzőnek az életrajza a még élők műve elé írt Mikszáth-bevezetők rövidegével és udvariaskodásával vetekszik. Pálffy regényei a *Magyar Regényírók Képes Kiadásának* leggyengébbjei közé tartoznak. Érthetetlen, hogy Mikszáth ezeket miért válogatta a sorozatba; döntését voltaképpen maga sem indokolja.

Ez azért szembetűnő, mert Mikszáth a bevezetésekben egyébként sohasem elnéző és csak ritkán udvariaskodik. Nem akarja meggyőzni a sorozat olvasóit arról, hogy a megvásárolt regények mindegyike hibátlan alkotás. Sőt, szinte kínos következetességgel figyelmezteti közönségét azok gyengéikre, ám egyúttal azt is elmondja, hogy mindezen ellenére miért érdemes mégis elolvasni őket.

Pulszky Ferenc és Podmaniczky Frigyes regényét például azért, mert az önkény éveinek *jellegetes* művei. A hozzájuk írt bevezetőkből Mikszáth tanácsot is ad a közönségnek, hogy miként olvassák őket. Úgy, ahogyan a korabeliek tették: a sorok között keresgéljenek! Bár Podmaniczky „regényei gyenge dolgok”, de azért „e regények többé-kevésbé mégis érdekesekek, mert kifejezői annak a kornak és hangulatnak, amikor a magyar ember a sorok közt kereste az olvasni valót. Ebből az okból választottuk gyűjteményünkbe éppen »Az alföldi vadászok tanyájá«-t, mely a legnagyobb elterjedést érte, s melyet olyan elemző és kiegészítő módon olvasott a közönség, mint a Koránt szokták magyarázni a török papok – saját tetszésük szerint.”

Pulszky Ferenc regényének bevezetőjében Mikszáth még egyszer visszatér Podmaniczky Frigyesre: „ennek az írónak nem volt sok mondanivalója, s azt a keveset is rosszul mondta – hanem az olvasónak volt akkor sok fantáziája, s a sorok között elmélázván, maga gondolta hozzá a szépet, a poézist”. Mikszáth Pulszky regényét is hasonlóképpen értékeli. (Efféle szempontok alapján az elmúlt csaknem fél évszázad magyar regényeiből is látványos sorozatot lehetne összeállítani.)

Mikszáth szerint Vas Gereben művei tipikus korrajz-regények. Írójuknak ugyan „alig volt fantáziája, kompozícióiban sok kívánnivalót hagy fenn, mesét csinálni nem tud, de élcének, ötletének se szeri se száma, valóságosan összetorlódnak nála a képek,

magvas mondások és hasonlatok. Regényei inkább korrajzok, részint olyan dolgokról, amelyeket átélt”. Vas Gereben ugyanakkor a parasztság hiteles ábrázolására is törekedett. Mikszáth ezt különösen nagyra értékeli életművében, miként Justh Zsigmondéban is, aki a magyar parasztot „rendkívüli, nemes, érdekes őslénynek tartotta, akivel érdemes bíbelődni”.

Toldy István munkáit Mikszáth elsősorban azért szerette, mert félreérthetetlenül kitűnik belőlük, hogy szerzőjük „temperamentumos író volt, erős egyéniséggel, élnépszerűséggel, bátor, határozott hang, és bizonyos franciás esprit jellemezte írásait”. (A fiatal Mikszáthnak Daudet a kedvence; egyik regényének dedikált példányára különösen büszke volt.)

Mikszáth a lélektani finomságok iránt érdeklődőknek elsősorban Kemény Zsigmond, Vadnai Károly, Beniczky Lenke és Wohl Stefánia regényeit ajánlja, különösen ez utóbbi írónoét, aki „tovább mert menni a lélektan és az analízis úttalan rengetegeibe”.

A *Hazai rejtelmek* című regényt Mikszáth szerint azért érdemes elolvasni, mert szerzője, Kuthy Lajos „mély megfigyelője a természetnek és páratlan leírója. Nyelve dagályos ugyan, s emlékeztet valamely gazdag österületre, hol buján nő fű, dudva, virág, s melyet szinte járhatatlanná fonnak az indák. A dialógok nem természetesek, az emberek se hús, se vér; »csinálmány« ez mind, de mekkora erővel és tehetséggel!” Mikszáth a legalább két nemzedékkal később született Iványi Ödön regénye erősségének mindennek éppen a fordítottját tartja, amikor *A püspök atyafiságát* amiatt dicséri, mert „nyelvezete gondos, színes, folyékony, élvezetes, formája elég könnyed, a szerkezet átgondolt. Van érzéke a jellemző és a finom árnyalatok iránt”.

Vas Gereben írásainak erőteljes nyelvvezetere is nyomatékkal hívja fel az olvasók figyelmét. Mikszáth egyenesen a „legmagyarabb író”-nak tartja, szerinte Vas Gereben műveinek értéke csak emelkedett „a törülmetszett, hatalmas nyelvvezet által, mely megtisztítatlanul van itt összehozva, mint a földből nyersen kihúzgált répa, de éppen ez teszi alkalmassá Vas Gerebent, hogy azok, akik nyelvünket könyvekből tanulták, utolsó iskolának olvassák az ő műveit. De ha hasznos azoknak Vas Gerebent forgatni, kik a nyelvet könyvekből tanulták, még hasznosabb azoknak, kik a nyelvet könyvekben tanítják; az íróknak, a nyelv művészeinek is gazdag bánya Vas Gereben. Különösen most, a nyelvérzék hanyatlásának szinte félni lehet, hogy végzetes korszakában”.

Ezek a kilencszázas évek irodalmi életétől elszigetelődő, kiábrándult és reménytelen Mikszáth Kálmán szavai. Bár a kifejezés pontosságára mindig is aprólékos gonddal figyelt, utolsó éveiben – nyilván a kedve és ízlése ellenére változó kor ellenhatásaként – szinte mindennél fontosabbá vált számára a stilisztikai és grammatikai törvények által szabályozott, ugyanakkor ízes, fordulatos és magyaros irodalmi nyelv. Mikszáth a Vas Gereben nyelvvezetéről írottakat minden bizonnyal a fiatalabb nemzedékeknek küldött üzenetnek szánta: lenne mit tanulni a régiektől!

5. A kandalló, az album és a Nagy Regény hősei

A *Magyar Remekírók Képes kiadásában* megjelent regények harminchárom szerzőjének életrajza közül Mikszáth végül is huszonkilencel készült el. Halálakor a sorozat kiadását megszakították; 1910-ben egyetlen darabja sem jelent meg. A Franklin Társulat végül is két esztendővel később fejezte be a *Magyar Remekírók Képes Kiadását*.

Mikszáthnak e sorozathoz írt bevezetői – az *Almanach*-előszókhhoz hasonlóan – rendkívül népszerűek voltak századunk első évtizedeiben. Ha a korabeli olvasó egymás

után olvasta ezeket az írói életrajzokat, könnyen az az érzése támadhatott, mintha a kandalló előtt pipázva anekdotázó Mikszáthot hallaná. Lobog a tűz, az író egy karosszékben ül és mesél, miközben olykor-olykor az ölében fekvő albumba lapoz, melyben a múlt század magyar íróinak arcképe található. Mikszáth mindegyikőjüket ismeri: úgy mondja el történetüket, mintha hőseiről beszélne. „Hallgatói” könnyen kedvet kaphattak a bevezetőivel megjelentetett regények olvasásához. Mikszáth a megírásukkal minden bizonnyal éppen erre törekedett, a Franklin Társulat pedig elégedetten dörzsölte a markát.

Legfeljebb azok az olvasók voltak elégedetlenek, akik meglehetősen kurtának tartották e Mikszáth-bevezetőket. Ezek viszonylagos rövidegsége nem magyarázható az *éleve* korlátozott terjedelemmel, hiszen Schöpflin Aladár előszói általában kétszer hosszabbak. Mikszáth – úgy tűnik – mindent elmond a bevezetőiben, amit az írókról tud, különösen a már elhunytakról. Annyit, és nem többet. Csupán tényeket sorol fel, nem színez, nem talál ki párbeszédet és az ismert adatok alapján nem gondolja el, hogy ez vagy az miként történhetett *volna* valamelyik írójával.

Krúdy Gyulát viszont majd éppen ezek foglalkoztatják leginkább; elődeit és kortársait, sőt még saját magát is úgy kezeli hasonló írásaiban, mintha mindannyian egy Nagy Regény hősei lennének. Panoptikumká alakította át Mikszáth karikatúrákat is bemutató arcképcsarnokát.

Krúdy írói arcképeinek előzményeit tehát a *Magyar Regényírók Képes Kiadása* elé írt Mikszáth-bevezetések között célszerű keresni.

JEGYZETEK

1. Mikszáth Kálmán: *Előszó az 1891. évi Almanachhoz*. In.: Mikszáth Kálmán: *Emlékezések és tanulmányok*. Bp. 1957. 609. S. a. r.: Rubinyi Mózes.
2. Osszáthy Rósa János *levele Mikszáth Kálmánnak*. In.: MKÖM. 26. kötet. Bp. 1961. 22. S. a. r.: Méreiné Juhász Margit. (*A kiemelés tőlem. S. G.*)
3. Mikszáth Kálmán: *Pulszky Ferenc*. In.: Pulszky Ferenc: *A magyar jacobinusok*. Bp. 1909. V–VI.
4. Mikszáth Kálmán *levele ismeretlen tanárnak*. In.: MKÖM. 26. kötet. Bp. 1961. 72. S. a. r.: Méreiné Juhász Margit. (*A kiemelés tőlem. S. G.*)
5. Mikszáth Kálmán: *Jókai halálára*. In.: Mikszáth Kálmán: *Az én halottaim*. Bp. 1914. 222–223. S. a. r.: Rubinyi Mózes.
6. Mikszáth Kálmán: *Rákosi Viktor*. In.: Rákosi Viktor: *Elnémult harangok*. Bp. 1905. V.
7. Mezei József: *A magyar regény*. Bp. 1973. 387.
8. Mikszáth Kálmán: *Baksay Sándor*. In.: Baksay Sándor: *Pusztai találkozás és Patak banya*. Bp. 1907. VIII.
9. Mikszáth Kálmán: *Beniczkyné Bajza Lenke*. In.: Beniczkyné Bajza Lenke: *Végzetes tévedés*. Bp. 1909. V.